

DE ZIN DER GESCHIEDENIS

DOOR

DR J. D. BIERENS DE HAAN
PROF. DR H. DOOIJEWEERD / DR H. BRUGMANS
DR J. L. SNETHLAGE / DR G. H. VAN SENDEN

IN HET JAAR MCMXLII UITGEGEVEN TE ASSEN BIJ
VAN GORCUM & COMP. N.V. (G. A. HAK & H. J. PRAKKE)

De zin der geschiedenis

door Prof. Dr H. Dooyeweerd

Er dient een principieel onderscheid te worden gemaakt tusschen het historisch aspect der tijdelijke werkelijkheid en de geschiedenis in den zin van het concrete gebeuren, voorzoooverre dit in dit aspect fungeert. Het historisch aspect bepaalt het *hoe*, het *modale karakter* der geschiedenis; de concrete historische gebeurtenissen geven het *wat* der geschiedenis aan.

In de *voor-wetenschappelijke ervaring* wordt de geschiedenis slechts *impliciet* onder het modale aspect van het historische gevat, *explicite* daarentegen in de *concrete individualiteitsstructuren* van personen, dingen en gebeurtenissen, van *typische totaliteiten*, die in beginsel alle modale aspecten der werkelijkheid omspannen en ze tot een typisch geheel groepeeren ¹⁾. Vandaar dat in de naieve ervaring de geschiedenis vereenzelvigd wordt met *wat geschied is*, zonder, dat hierbij echter mag worden gedacht aan een historistische interpretatie van de werkelijkheid. Implicite blijft de naieve ervaring zich bewust van de innerlijke grenzen van het historisch aspect in zijn verhouding tot de overige modale aspecten der werkelijkheid. Zij denkt er niet over *heel* de concrete werkelijkheid tot historie te herleiden, evenmin als zij er aan denkt haar te herleiden tot een complex zinnelijke indrukken, geordend in de synthetische kenvormen van het natuurwetenschappelijk denken.

In de *theoretische, wetenschappelijke denkhouding* daarentegen *mag* het modale aspect der historie niet *impliciet* blijven, omdat het hier in de eerste plaats gaat om de theoretische afgrenzing van het onderzoeksveld der historie-wetenschap.

Vandaar dat de naieve vereenzelviging van de „geschiedenis” met „*wat geschied is*” geen criterium voor de geschiedwetenschap kan geven. De laatste heeft nu eenmaal een begrensde gezichtsveld, zij onderzoekt niet het gebeurde *in vollen omvang*, doch slechts in één zijner modale aspecten.

De pogingen, tot nu toe in de wijsbegeerte ondernomen, om het

---

¹⁾ Vgl. over de individualiteitsstructuren en haar zgn. enkaptische vervlechtingen mijn *Wijsbegeerte der Wetsidee*, Bk. III.

schappelijk denken door zijn starre gebondenheid aan de zinnelijke indrukken der gevoelsfunctie nog alle logische vormbeheersching ontbeert. Nu is de *logische* vorm-beheersching als zoodanig niet van oorspronkelijk historisch karakter. Zij heeft de eigenwettelijkheid van den logischen wetskring, waarin het logisch aspect besloten is. Het gaat dan ook niet aan de logische denkvormen als zoodanig „cultuur” te noemen.

Maar wel bestaat een onverbreekelijke zin-samenhang tusschen deze historische anticipatie in de modale structuur van het logisch denken en de oorspronkelijke modale zin-kern van het historisch aspect. Eerst het *theoretisch* denken heeft als zoodanig, d.i. in zijn logische vorming, een historische ontwikkeling en staat in zijn beheerschend karakter onder *leiding* van de vrije beheerschende vorming in haar *oorspronkelijken historischen zin*.

Terwijl nu in de modale structuur van het logisch aspect het beheerschende vorm-element in niet-oorspronkelijken zin eerst in de *ontsloten, anticipeerende* gestalte optreedt, vinden wij daarentegen in alle aspecten der werkelijkheid, die in de kosmische tijdsorde op het historische volgen, dit moment, in qualificatie door de desbetreffende zin-kernen, reeds onder de *modale analogieën*. Zelfs in hun nog *gesloten* (niet-anticipeerende) structuur is het vorm-moment essentieel. Er is geen taal bestaanbaar zonder taal-*vormen*, geen omgang zonder omgangs-*vormen*, geen economie zonder economische *vormen*, geen recht zonder *juridische ontstaansvormen* (bijv. wet, verordening, reglement, rechtspraak, overeenkomst, enz. enz.). En dit geldt ook voor de primitieve, nog gesloten gestalte, waarin deze aspecten zich in de werkelijkheid vertoonen.

Nu ligt, bij miskenning van de eigenaardige structuur der modale aspecten, de verleiding voor de hand dit *analogisch* cultuur-element in de na-historische aspecten los te maken van de modale zin-kern, die het hier *qualificeert*, en dus zijn analogisch karakter te *miskennen*.

Deze verflauwing van de grenzen der modale aspect-structuren wreekt zich echter noodwendig in antinomieën ¹⁾. De theoretische antinomie is steeds een criterium van de schending der modale souve-

---

¹⁾ Een standaardvoorbeeld van zulk een antinomie levert de historistische opvatting van het positieve recht als bloot-historisch verschijnsel. „Vrije beheerschende vorming” in haar oorspronkelijken *historischen zin* eischt slechts cultuur-macht. In het *juridisch* aspect is voor *rechtsvorming* vereischt *competentie*. In het juridisch competentiebegrip vinden wij een modale analogie van de cultuur-macht. Competentie is *rechts-macht* en deze dekt zich naar haar juridische kwalificatie allermint met de cultuur-macht in historischen zin. De historische

reiniteit in eigen kring en mag dus niet zonder meer worden beschouwd als een noodzakelijk gevolg van de beperktheid van het menselijk kenvermogen.

De analyse van de modale zinkern met behulp van de hier gevolgde confrontatiemethode ontdekt ons tegelijk de plaats, welke het historisch aspect in de tijdelijke orde der aspecten inneemt.

Het historisch aspect is — gelijk een nadere, hier niet verder te volgen, analyse aan het licht brengt — gelegerd tusschen het logisch en het taal-aspect der tijdelijke werkelijkheid ¹⁾.

Deze vaststelling van de plaats van het historisch aspect is onmisbaar voor het verdere onderzoek naar de modale zin-structuur der geschiedenis.

Het feit, dat het historische aspect onmiddellijk in het logische is gefundeerd, waarborgt het *normatief karakter* van den modalen zin der geschiedenis, wel te verstaan een normatief karakter in den onherleidbaren *historischen* en niet in *moreelen* zin. Dit wil zeggen, dat de wetten, welke de historische ontwikkeling beheerschen, modaal *norm*-karakter dragen ²⁾ en tevens, dat de historische feiten noodzakelijk aan de historische normen *onderworpen* zijn, zoodat zij zonder

school, die de *rechtswetenschap* naast de wetgeving tot *juridischen ontstaansvorm* verhief, verwarde de *historische macht* der wetenschap met de *rechtsmacht* der rechtsvormers en verviel daarmede in de historistische verflauwing van de grenzen van het historisch aspect. De herleiding van *rechtsmacht* tot *macht* in *historischen* zin roept echter met noodzakelijkheid de beruchte antinomie van recht en macht in het leven, die op een negatie van het recht moet neerkomen.

¹⁾ Het aspect van den omgang heeft in zijn modale structuur noodwendig een taal-analogie (ook de *primitieve* omgangsvormen hebben symbolische beteekenis in den modalen zin van omgang en verkeer en rusten dus op den *grondslag* der taal). Het heeft dus in de orde der aspecten blijkbaar een latere plaats dan het aspect der symbolische beteekening. 't Zelfde geldt voor het economische, aesthetische, juridische, moreele en geloofsaspect.

²⁾ Wij kunnen hier verder alleen *den modalen zin* der historische normen eenigszins nader in oogenschouw nemen.

De *concrete inhoud* dezer normen is uiteraard uit de modale structuur van den historischen wetskring niet af te leiden. De concrete historische normen dragen geen statisch, maar een dynamisch en variabel karakter en kunnen slechts door het eigenlijk valk-historisch onderzoek worden opgespoord. De geschied-philosophie heeft er echter op te wijzen, dat er constante structuur-verschillen in deze concrete en variabele normen gegeven zijn, die onverbrekelijk samenhangen met de *individualiteits-structuren der menschelijke samenleving*, welke de modale aspecten dezer samenleving overspannen en tot *typische totaliteiten* groepeeren (b.v. kerk, staat, bedrijf, handel, gezin, familie, enz. enz.). Deze individualiteits-structuren groepeeren haar modale aspecten op deze *typische* wijze, dat in één daarvan de *typische bestemmingsfunctie*, in een ander de *typische fundeeringsfunctie* van den samenlevingsvorm is te vinden. Het individualiteits-type van de eerste

betrekking tot die normen hun historischen zin zouden verliezen. Deze erkenning van den *normatieve* zin der geschiedenis beteekent dus allermint een uitwissching van de grenzen tusschen *norm* en *feit*, doch alleen de erkenning van de onloochenbare *modale pluri-formiteit van het normbegrip*.

Ook zij, die den normatieve zin der geschiedenis loochenen, moeten hem ongewild toch weer erkennen, zoodra zij in het historisch aspect de normatieve tegenstelling van *historisch* en *on-historisch* of *reactionair* invoeren.

Van reactionaire gedragingen in verwerpelijken zin kan men onmogelijk spreken zonder het aanleggen van een ontwikkelingsnorm van eigen *historisch* karakter. De ethische normen laten hier als criterium volledig in den steek. De contraire tegenstelling historisch—onhistorisch is een modale analogie van het logisch principe van de tegenspraak, dat een *logische norm* voor het denken is. *Subject* in de geschiedenis kunnen slechts wezens zijn met redelijk onderscheidingsvermogen, met analytischen zin. Voorzoover ook *natuurfeiten* in de geschiedenis fungeeren kunnen zij slechts een *objectieve* of *voorwerpelijke* rol spelen, die slechts historischen zin kan hebben in *noodwendige betrokkenheid op historische subjecten*. Het juiste inzicht in deze modale subject-objectrelatie binnen het historisch aspect, en in het normatief karakter van de modale zin-structuur der geschiedenis wordt met name van beteekenis voor de vaststelling van den modalen zin van het *historisch causaliteitsbegrip*, die volledig wordt miskend bij uit-schakeling van zijn in wezen *normatief karakter*. De historische causaliteit is een *modale analogie* van de causaliteit in den oorspronkelijken (natuurwetenschappelijken) zin van het bewegingsaspect. Zij is echter

---

draagt nl. een *analogisch*, dat van de tweede een *oorspronkelijk* of *kern*-karakter. De concrete historische normen voor het staatsleven zullen naar haar innerlijke individualiteitsstructuur steeds een ander karakter dragen dan die voor het kerkelijk of bedrijfsleven. De staat is naar zijn individualiteits-structuur, in onderscheiding van alle andere gedifferentieerde samenlevingsverbanden, gekarakteriseerd als een publieke rechtsgemeenschap van overheid en volk op den typischen grondslag van een historische monopolistische organisatie der zwaardmacht op een territoir. Hierbij geeft het eerste deel der definitie de *typische bestemmingsfunctie*, het laatste deel de *typische fundeeringsfunctie* van den staat aan. Het valt niet te miskennen, dat het individualiteitstype van de eerste in dat van de tweede is gefundeerd. Een typische politisch-historische structuurnorm van het staatsleven, die tot nu toe alleen in de zgn. *leer der staatsraison* tot haar recht kwam, is dus de eisch van handhaving van het monopolie der zwaardmacht binnen het staatsgebied zoowel tegen binnen- als buitenlandsche bedreigingen, een structuurnorm, die in de geschiedenis zeer variabele, concrete inhouden aanneemt. Vgl. hierover mijn *Recht en Historie* (Assen, 1938).

tot de laatste niet te herleiden ¹⁾. In subjectieven zin onderstelt de historische causaliteit de historische *toerekening* tot vrije beheerschende vormers, gelijk b.v. ook de juridische causaliteit — voorzoover zij subjectieve handelingscausaliteit en niet een objectieve causaliteit (b.v. de letale werking van den beet van een dollen hond) is — de juridische toerekening tot toerekenbare personen onderstelt.

Historische *toerekening* nu is een modale analogie van het logisch principe van den toereikenden grond, dat zich slechts tot subjecten met redelijk onderscheidingsvermogen kan richten, terwijl de natuurwetenschappelijke causaliteitsreeks slechts *door-rekening* kent, waarbij alle causale factoren althans in beginsel gelijkwaardig zijn (het aequivalentie-beginsel).

Van natuurfeiten, die in het historisch aspect slechts een onzelfstandige modale *objectsfunctie* kunnen hebben, kunnen in historischen zin slechts (onzelfstandige) *objectieve* historisch-causale samenhangen uitgaan, die weder alleen historisch relevant zijn, inzooverre zij in het *subjectieve cultuur-leven* ingrijpen, dat aan historische *normen* is onderworpen ²⁾.

Men kan zoo achtereenvolgens ook de andere analogieën in den modalen zin der geschiedenis analyseeren (de historische *macht* ³⁾ als analogie van den *psychischen gevoels-invloed*, de historische *ontwikkeling* als analogie van de *biotische ontwikkeling*, het cultuurgebied als *ruimte-analogie* enz.).

Al de tot nu toe onderzochte modale zin-momenten der geschiedenis openbaren zich ook in een primitieve, nog gesloten cultuur. Zij krijgen echter een verdiepten zin in het proces der *cultuur-ontsluiting*, waarin het historisch aspect zijn modale anticipaties ontplooit. Het criterium

---

¹⁾ Dus ook niet, gelijk b.v. nog SIMMEL meende, als een door haar uiterste gecompliceerdheid niet volledig analyseerbare natuurwetenschappelijke causaliteitsreeks te verstaan, waarin physische en psychische factoren samentreffen.

²⁾ De historisch-causale samenhangen laten zich dan ook in hun subjectief *modalen zin* slechts *normatief* formuleeren. Ik geef hier slechts een voorbeeld. Men noemt als historische oorzaken van de opkomst van het leenstelsel in den frankischen tijd in hoofdzaak twee factoren: het gemis aan een behoorlijke ruitery in het frankisch leger tegenover de voortdurende dreiging van de invallen der Arabieren en het binnenlandsch gevaar gelegen in de private bereden vazallen-macht der groote heeren. Deze oorzaken zijn in haar historischen zin niet anders dan eischën, gesteld aan de machthebbers. Wanneer de Karolingers beide gevaren tegelijk bezweren door inschakeling der private ruitery in de rijksleger-organisatie voldoen zij slechts aan den historischen *eisch* van het oogenblik.

³⁾ Ook de historische *macht* is geen natuurwetenschappelijk maar een normatief begrip. Zij houdt een historische cultuurtaak in, die reeds in het scheppingsverhaal als *cultuurgebod* is geformuleerd.

tusschen gesloten en ontsloten culturen is voor de historiewetenschap van principieel belang, omdat de eigenlijke historiewetenschap uitsluitend die culturen onderzoekt, die in het ontsluitingsproces zijn ingegaan, in de „wereldhistorie” zijn opgenomen, terwijl zij het historisch onderzoek van de ontwikkeling der primitieve culturen, die buiten de wereldhistorie zijn gebleven, aan de ethnologie overlaat, die in wezen ook een andere *methode* moet volgen ¹⁾).

Ook dit criterium is noodwendig van normatief-historischen aard. Een eerste kenteeken van de geslotenheid der cultuur is haar *sociale afgeslotenheid* van het cultuur-verkeer der volkeren. De primitieve samenleving is besloten in ongedifferentieerde samenlevingsvormen, die in de cultuur een ongedifferentieerden exclusieven machtskring bezitten. Het individu is naar alle levenssferen aan dezen machtskring onderworpen en komt slechts als lid der primitieve gemeenschap, niet als individueele persoon in aanmerking. Wie niet tot de primitieve gemeenschap behoort is *hostis*, *exlex*.

Het ontsluitingsproces begint met een differentieering en integrering van de cultuur, waardoor ook de historische machtskringen hun ongedifferentieerdheid, absoluutheid en exclusiviteit verliezen. Daarmede gaat gepaard een individualiseeringsproces: de individueele mensch wordt *als zoodanig* in zijn cultuurwaarde erkend.

In dit differentieerings-, integrerings- en individualiseeringsproces ontsluit de cultuur haar *modale anticipatie op den zin van het aspect van omgang en verkeer*. Doordat de cultuurkring zijn ongedifferentieerde afgeslotenheid verliest, komt hij in het *cultuur-verkeer* der wereldhistorie. De eisch van cultuur-verkeer ligt in de historische ontwikkelingsnorm naar haar *modalen* zin noodwendig besloten. Iedere cultureele *afsluiting* is volgens deze norm *verwerpelijk*.

Thans ontsluit de cultuur ook haar modale anticipatie op de zinkern van het taal-aspect: *de symbolische beteekening*. Eerst thans gaat het historisch beteekenisvolle zich van het historisch onbeteekenende onderscheiden (*cultuur-symboliek*) en ontstaat de normatieve drang tot *symbolische beteekening* der geschiedenis in kroniek, geschiedverhaal, gedenkteekenen, enz. enz. In het betrekkelijk gelijkvormig verloop eener primitieve cultuur vindt de muze der geschiedenis nog geen stof voor het boekstaven van gedenkwaardigheden ²⁾.

Een derde belangrijke normatieve anticipatie wordt nu echter door

---

¹⁾ Vgl. over dit punt uitvoerig mijn *Wijsbegeerte der Wetsidee* III, blz. 281 vlg.

²⁾ De overleveringen van primitieve volksstammen dragen een mythologisch karakter en zijn als zoodanig niet als historisch verhaal te beschouwen.

de cultuur in haar modale structuur ontsloten, t.w. de *economische*. Juist door de differentieering der cultuur mag geen der gedifferentieerde cultuurkringen meer een exclusieve macht over het individu en de overige cultuurkringen doen gelden, zal de cultuur zich harmonieus ontwikkelen. Iedere *overdadige* uitzetting van de machtsfeer van een bepaalden cultuurkring ('t zij die van de wetenschap, van de kunst, van den staat, van de kerk, van den handel, enz. enz.), iedere schending van de *norm der cultuureconomie*, voert noodwendig tot een *disharmonie* in de cultuurontsluiting, waarin zich tegelijk de *aesthetische anticipatie* der cultuur onthult. Over zulk een disharmonieuze cultuur-ontsluiting voltrekt zich het *gericht* der wereld-historie (*juridische anticipatie*). Want een harmonieuze cultuur-ontsluiting onderstelt de cultuur-eros, de *vrije vormingsliefde*, waarin iedere cultuurkring zich naar eigen aard aan haar taak kan wijden. En in die cultuur-eros ontsluit zich de *moreele anticipatie* in den zin der historie ¹⁾.

Vraagt men nu naar den *oorsprong* der disharmonie in de cultuur, dan blijkt dat iedere cultuur-ontsluiting in laatste instantie door een *geloof* (van de leidende cultuurmacht) wordt gericht, dat zijn uitgang neemt uit *den religieuzen, boventijdelijken wortel van heel de wereldgeschiedenis*, waarin naar Augustinus' uitspraak de strijd wordt gestreden tusschen *civitas Dei* en *civitas terrena*. Op Christelijk standpunt is het de afval in den religieuzen wortel van het menschengeslacht, de radicale zondeval, welke ter laatste instantie de disharmonie in de cultuur-ontsluiting noodzakelijk met zich brengt. De afval in het religieuze gemeenschapscentrum van het bestaan geeft aan de cultuur-ontsluiting een afvallige geloofsrichting, zich openbarend in de verabsoluteering en dus overspanning van het tijdelijk-creatuurlijke. Tegen iedere schending van de norm der cultuur-economie maakt zich in het wereldgericht der historie op den duur een reactie geldend, die daardoor ook haar relatief recht in de cultuur-ontsluiting verkrijgt.

De centrale conserveerende macht blijft echter die van het Christelijk geloof.

Slotbeschouwing.

De samenhang van geloof en historie dwingt de geschiedphilosophie

---

;) De modale zin-kern van het moreele aspect is de *liefde* in haar *tijdelijke* functie, die zich naar de samenlevingsstructuren differentieert in velerlei betrekkingen (ouder- en kinderliefde, echtelijke liefde, vaderlandsliefde, kameraadschapsliefde enz. enz.). De *cultuur-eros* is evenmin als de *theoretische eros* een liefde in oorspronkelijken moreelen zin, doch slechts een moreele anticipatie.

tot de conceptie van een ontwikkelings*idee*, welke de wereldgeschiedenis betreft op den transcendenten religieuzen wortel der schepping. De geloofsfunctie zelve blijft in de *tijdelijke* wereldorde gevoegd en mag dus niet met het transcendente religieuze centrum der tijdelijke werkelijkheid worden verward ¹⁾. Zij is de transcendentale grensfunctie van het tijdelijk bestaan, welke in een eigen wetskring gevoegd is.

In de modale structuur van het geloof komt de transcendentale grenspositie van dit laatste tusschen eeuwigheid en tijd hierin tot uiting, dat de geloofsfunctie reeds in haar *modale zin-kern* (de transcendentale zekerheid in den tijd omtrent een transcendenten vasten grond en oorsprong van het geschapene, die zich *openbaart* in den tijd) *boven den tijd uitwijst*. In dit transcendentale grenskaracter deelen ook alle modale analogieën in de structuur der pistis (zoo b.v. het aan alle geloof inhaerente moment der *vereering*, dat een analogie is van de *moreele liefde*; zoo de *juridische* analogie van het *recht* Gods op vereering; de *aesthetische* analogie van de *harmonie* tusschen het eindige en het oneindige; de *economische* analogie van de bereidheid tot het *offer* in afweging van de tijdelijke tot de eeuwige waarden: de *omgangs*analogie van het geloofs*verkeer* met den Absoluten oorsprong aller dingen; de *taalanalogie* der *geloofssymboliek* enz. enz.). Het geloof is steeds betrokken op een *openbaring* Gods in Diens werken of in de natuur der schepping, een revelatie, die eerst door de Woordopenbaring in haar waren zin wordt verklaard.

Het afvallig geloof daarentegen interpreteert de openbaring Gods in de „natuur der schepping” naar eigen afvallige fantasie (vgl. de mythologie).

Iedere verabsoluteering, ook in de wijsbegeerte, is in den grond een *geloofsdaad* en is nimmer *puur-theoretisch* te verklaren. Ze is een geloofsdaad, omdat zij een *vasten grond* voor het denkproces poneert, die slechts in het *absolute* te vinden is.

Er is een *transcendentiaal grenspunt* in den afval van het geloof, n.l. de afval tot de vergoddelijking van onbegrepen natuurkrachten (het mana-geloof). Op dit grenspunt houdt het heidensch natuurgeloof heel de cultuur onder zijn leiding in *starren gesloten toestand*, omdat het de cultuur star gebonden houdt aan haar vergoddelijkt natuursubstraat, waardoor iedere ontsluiting van de anticipatiesferen der cultuur onmogelijk wordt.

---

¹⁾ Het geloof neemt *zijn uitgang* uit het religieuze centrum der menschelijke existentie en kan dus niet zelve dit centrum zijn.

Literatuur-opgave.

Mijn hierboven uiteraard slechts zeer schematisch uiteengezette denkbeelden inzake den zin der geschiedenis vindt men in breeder systematischen samenhang uitgewerkt in het tweede boek van mijn *De Wijsbegeerte der Wetsidee* (Paris, 1935—1936) en voorts in mijn kleinere geschriften: *Recht en historie* (referaat voor de 23e wetenschappelijke samenkomst der Vrije Universiteit op 13 Juli 1938, N.V. G. F. van Hummelen, Electr. Drukkerij, Assen) en *De zin der geschiedenis en de leiding Gods in de historische ontwikkeling*. (Publicaties van de Reunisten-organisatie van N.D.D.D. no. 5.)

De modale structuur van het geloof in zijn samenhang met het historisch aspect vindt men uitvoerig geanalyseerd in mijn binnenkort bij de N.V. Wever te Franeker verschijnend werk *Calvinisme en Wijsbegeerte* (Slothoofdstuk).